

הרה"ג אברהם שלום אליהו שליט"א

נכדו של מרן ומעורכי כתביו

בגדרי עין לענין ברכה

אילן נמוך	דעת רש"י
הציל - מוציא בתוך שנתו	דעת תוס'
משביח והולך	דעת האגודה
מתקיים שלוש שנים	תוספתא
עליו מעצו גם אם ירוק	הרא"ש
שיח קוצני	המרדכי
פאפיה	דעת השו"ע והרמ"א
סברס	המג"א
לסיכום	כנה"ג
העולה	כלל

הנה מודעת דעתו של מרן הרב זצ"ל בשו"ת מאמר מרדכי (ח"ג סי' י', ובהסכמתו לאיש מצליח), שהברכה על פאפיה היא אדמה ואין בו משום ערלה גם בארץ ישראל, וכתב עוד (בסי' י"א) שפרי פטל פרי אדמה לכל ענייניו וננסה במאמר זה לבאר את דבריו:

הנה מקור הדברים הוא בגמ' ברכות (דף מ"א):

"היכא מברכינן בורא פרי העץ - היכא דכי שקלת ליה לפירי איתיה לגוואא והדר מפיק, אבל היכא דכי שקלת ליה לפירי ליתיה לגוואא דהדר מפיק - לא מברכינן עליה בורא פרי העץ אלא בורא פרי האדמה".

והנה בביאור דברי הגמ' נחלקו הראשונים, וכדלהלן:

דעת רש"י

רש"י כתב "גוואא - הענף של עץ" ונחלקו האחרונים בביאור דברי רש"י.

הב"ח פירש:

1 והביא הב"ח ראייה לשיטת רש"י: "והכי משמע מלישנא דתלמודא בפרק אין מעמידין (ע"ז דף ל"ה ב) דלישנא דגוואא פירושו העץ שלמעלה מן הקרקע דקאמר התם עד כאן לא פליג רבי יהושע עליה דרבי אליעזר אלא בקטפא דגוואא ופירש רש"י שרף היוצא מן העץ עד כאן לשונו".

"משמע דאם הענף כלה לגמרי בחורף אף על פי דבשנה האחרת חזר וגדל הענף מן השורש שנשאר בארץ משנה שעברה ומוציא הענף פירות אין מברכין עליו בורא פרי העץ אלא בורא פרי האדמה, וזהו דעת הרב יוסף".

ויש אומרים שכוונת רש"י שלא רק הגזע נשאר אלא גם הענף שיוצא ממנו וכן משמע מהריטב"א (סוכה דף לה ע"א):

"וכללו של דבר כל שיש לו עץ קיים שנותן פרי וחוזר ונותן פרי אחר הוא עצמו זהו אילן לענין ערלה ולענין ברכת בורא פרי העץ דבהא כי הדדי ניהו כדמוכח התם."

וכן נראה דעת שו"ע הרב, ראה בתהילה לדוד סי' ר"ג ס"ק א', וכן כתב מרן הרב בשו"ת מאמר מורדכי ח"ג סי' י' בדעת רש"י.²

דעת תוס'

וכתבו התוס' (ברכות שם ד"ה איתיה):

"איתיה לגוואזא והדר אתי - מהכא נראה דתותים ופריזיי"ש (מין תותים) ובונטונ"ש (כנראה פטל) וכיוצא בהן צריכין לברך עליהם בורא פרי העץ שהרי דרך העץ להתקיים ימים רבים וכי שקיל הפרי בשנה זו הדר".

כלומר משמע שישנם שני תנאים בגמ' א. שהענף ממשיך להתקיים גם לאחר שנקטף הפרי, ותנאי השני שצמח הזה מוציא פירות גם בשנה שלאחריה.³

והנה כל סוגי הפירות הנ"ל בשנה השניה צומח ענף מהשורש וממנו יוצא הפרי.

וכתבו עוד התוס':

"מיהו הרב רבי מנחם הביא ראיה מירושלמי דמסכת כלאים דמברכין על כל מיני דאטד בורא פרי האדמה⁴ דקאמר התם ההגין ואטדין מין אילן הם ואינן כלאים בכרם

2 וראה לקמן בדברי התוס' שגם נשתמש בלשון זה וכן בדברי האגודה שהביא המג"א, שהשתמש באותו לשון וראה במחצ"ש שם מה שהעיר בזה.

3 כן מבואר מלבוש סי' ר"ג סעי' ב "התותין הגדלים בסנה, יש אומרים שמברכין בורא פרי העץ, כיון שגזעו נשאר ימים רבים אחרי נשירת הפירות וגם שרשיו מתקיימין ואין צריכין לזרעו בכל שנה ושנה", וראה במאמר מורדכי סי' ר"ג ס"ק ג' שכתב "ועוד שכבר אפשר דפריזיי"ש שהזכירו רבותינו בעלי התוס' אינו מין שאנו קורין פריזיי"ש וקצת הוכחה איכא דהא כתבו שעצו מתקיים משנה לשנה והכא אין העץ מתקיים רק השורש תחת הקרקע. ומיהו אפשר לומר דלשורש ולגזע הוא שקרו עצו וכ"מ מדברי הפוסקים שהתוס' ס"ל כהרא"ש וק"ל".

4 [חכמת שלמה ההגין ואטדין כו' נ"ב מיני קוצים ואילנות נמוכים הן, וכן פירש רש"י עירובין לד ע"ב ד"ה עזורדין].

ופריך והתניא אלו הן מיני דשאים הקונדס והאטד ומשני תמן לברכה והכא לכלאים אלמא לענין ברכה מיני דשאיין".

הקושיה של תוס' היא מאטד, שהוא שיח קוצני (אטד אירופי⁵), שמסקנת הירושלמי שברכתו אדמה, ואם כן הפטל שהוא גדל בשיח קוצני גם ברכתו אדמה שהרי הירושלמי כתב כל מיני אטד⁶.

ועל כן כתבו התוס':

"ומיהו לדברי הכל פרייזיי"ש (תות) צריך לברך עליהם בפה"ע דאינו גדל על אטדין ועצו מתקיים משנה לשנה".

כלומר שכיון שאינו גדל על קוצים והוא מתקיים משנה לשנה יש לברך עליו העץ לכו"ע⁷.

וכן כתבו בפסקי התוס' סי' ק"מ:

"על בירביר"ן ואירביר"ן בורא פרי העץ [ד"ה איתיה]".

והעיר הנשמת אדם (כלל נ"א ס"ק ז') שהתוס' בבכורות (דף ח ע"א ד"ה באילן) כתבו:

"אילן תות - אין ראה מכאן שמברכין עליהן בורא פרי העץ דהכי אמרינן באילן דגן דאתיא כמ"ד (ברכות דף מ). עץ שאכל ממנו אדם הראשון חטה היתה אלמא קרי לתבואה אילן ולא מברכין בהם פרי העץ ומיהו תותים הגדלים באילן מברכין פרי העץ אבל לא אתותי שדה דאי שקלת לפירא לא הדר גוואזא ומפיק ואין מברכין פרי העץ אלא כי הדר גוואזא ומפיק".

כלומר שפירשו כמו רש"י, וראה לקמן בדברי האגודה.

דעת האגודה

כתב האגודה ברכות סימן קמו:

5 פליקס עצי בשמים עמ' 129 הערה 1.

6 וראה בנשמת אדם כלל נא ס"ק ז' שכתב שאין הטעם מחמת שהוא עץ קוצני וז"ל "ודע דאטד אינו ר"ל אילן שיש בו קוצים שהרי וורדים גדלים ג"כ על אילן שיש בו קוצים ואפ"ה אלו היה עיקר הפרי היו מברכין בפה"ע, כדא"י בס"י ר"ד ורי"ו". אלא כתב "נראה לי דס"ל לירושלמי דכיון דאטד הוא עץ שפל ולא יצלח לכל מלאכה, אף על גב דלענין כלאים נקרא אילן, מכל מקום לא שייך לומר עליו פרי העץ שאינו חשוב לקרוא עצו עץ".

7 וראה בנשמת אדם כלל נא ס"ק ז', שהתוס' לא סבירא ליה דברי התוספתא, והירושלמי, ולכן על תותים מברכים העץ, וראה בשל"ה בעמק ברכה שכתב לדחוק בתוס' "מה שאמרו בתוספתא כל שמוציא עלין מעיקרו היינו דווקא שלא נשאר כלום מן הענף רק השורש שתחת הקרקע, אבל כשנשאר מעט מן הענף סמוך לקרקע, זה מיקרי אילן", וכתב עליו בנשמת אדם "והוא דוחק גדול".

"כל היכא דשקיל לפירא ואזיל לגוואזא והדר מפיק קרי עץ מכאן דתותים שקורין ברובריין וערפריין צריך לברך בורא פרי העץ שכן דרך הענף להתקיים הרבה, וכי שקיל פירא בשנה זו הדר אתי בשנה אחרת באותו ענף עצמו, מיהו הר"ר מנוח הביא רא"י מירושלמי דמסכת כלאים לברך בורא פרי האדמה. ונהגו העם כתלמוד שלנו לעיל."

והנה יש לעיין בדבריו טובא שמכך שכתב שחוזר לגדול מאותו ענף עצמו משמע שהגזע וענף גם קיים משנה לשנה ואיך אפשר שיחלוק במציאות, (ראה לקמן בדברי המחצ"ש), אמנם נראה לי שדרכו של בעל האגודה הוא לסכם דברי התוס' ולשון זה מובא בתוס' דלעיל רק שהתוס' כתבו שגדל באותו עץ עצמו, ולא בענף ואולי כן כוונתו במה שכתב ענף, אמנם מה שסיים דבריו שלא נפסק הירושלמי הנ"ל ולפי זה גם הפטל שגדל על שיח קוצני מברכין העץ.

והנה האגודה בבכורות (סימן ז) כתב:

"התול לנ' יום וכנגדו באילן תות. פר"י אין להביא ראיה מכאן לברך פרי העץ על תותין דהא קאמר נמי בסמוך וכנגדו באילן תבואות ואי הכי לענין ברכה לא מישתמיט בשום דוכתא שיברכו בורא פרי העץ. ויש תותים הגדילים באילנות שמברכין עליהם בורא פרי העץ שהן אילן גמור אבל יש גדילות בעשבים ומברכים עליהם בורא פרי האדמה עיין פרק כיצד מברכין (מ' ע"א)."

והנה יש לעיין אם כוונתו לעיין בברכות דהיינו ששם לא חילק בין מיני התותים ועל כולם יש לברך העץ, או שמא כוונתו שמה שכתב בברכות היינו הגדולות בעץ, והיינו מה שכתב שיוצא באותו ענף עצמו, וראה לקמן בדברי המג"א שנראה שהבין בדברי האגודה שדיבר על תותים שגדלים בסנה דהיינו כמין עשבים, ועליהם כתב שיש לברך העץ.⁸

תוספתא

והנה בתוספתא (מסכת כלאים פ"ג הלכה יג) נאמר:

"זה הכלל כל המוציא [עליה] מעקרו הרי זה ירק וכל שאין מוציא עליה מעקרו הרי זה אילן."

כלומר שאם מוציא את העלים מן השורש זה ירק, ואם מוציא עליו מן הגזע זה עץ.

וכן איתא בירושלמי (מסכת כלאים פ"ה ה"ז):

8 אמנם התהילה לדוד ס"ק א' כתב שהכוונה של האגודה שגם הענף צריך להישאר בחורף וכדברי שו"ע הרב בברכת הנהנין.

"תני רבי חנינא בר פפא את שהוא עולה מגזעו מין אילן משרשיו מין ירק. התיבון הרי הכרוב הרי הוא עולה מגזעו. כאן בודאי כאן בספק".

וכן הוא בירושלמי בבא בתרא פ"ה ה"ב ופירש הפני משה שהנופים שלו עולין מגזע העץ ולא משרשיו.

ופסק כן הרמב"ם בהל' כלאים (פ"ה ה"כ):

"זה הכלל כל המוציא עלין מעיקרו הרי זה ירק וכל שאינו מוציא עלין הרי זה אילן והצלף אילן לכל דבר".

ובשו"ע יו"ד (סימן רצו סעיף טו) כתב:

"הקנים והורד והאטדין (פי' ערוך מין הדס), מיני אילן הם ואינם כלאים בכרם. זה הכלל: כל המוציא עלין מעיקרו, הרי זה ירק. וכל שאינו מוציא עלין מעיקרו, הרי זה אילן. והצלף, אילן לכל דבר".

אמנם לענין ברכה על אטדין יהיה אדמה וכמבואר בירושלמי שם, אבל הכלל עצמו לא משתנה. וביאור למה על אטדין לא מברכים העץ כתב החזו"א ערלה סי' י"ב ששם איירי שאין הפירות נחשבים כל כך ולכן באטד לא מברכים עליו, וכן נראה שהבין הרא"ש וכדלהלן.

הרא"ש

וכתב הרא"ש (ברכות פרק ו סימן כג):

"ובגמרא קאמר כל דבר שעושה פירות משנה לשנה נקרא עץ אבל כל דבר שצריך לזרעו בכל שנה נקרא פרי הארץ ועוד אומר סימן אחר בתוספתא (דכלאים פ"ג) כל שמוציא עליו מעיקרו עשב הוא ומברך עליו בורא פרי האדמה וכל שמוציא עליו מענפיו אילן הוא ומברכין עליו בורא פרי העץ".⁹

9 והנה בתוס' רא"ש בברכות מ' כתב "כל היכא דאי שקלית ליה לפירא איתי לגוואא. הילכך אותן תותים הגדלים בסנה ובאטדים ואותן פריזיים" ש מברכין עליהם בורא פרי העץ דכולן מין אילן הם דכי שקלת לפירא איתיה לגוואא. תניא בתוספתא כל שמוציא עליו מעיקרו עשב הוא ומברכין עליו בפ"ה א וכל שמוציא עליו מענפיו אילן הוא ומברכין עליו בורא פרי העץ", והנה נראה שגרים שמוציא עליו וכדברי הלחם חמודות, ועוד שהביא את דברי התוספתא אחרי תותים, ועדיין יש מקום לדון, וראה עוד בהגהות אשר"י.

ובשו"ת רב פעלים ח"ב או"ח סימן ל' "מצאתי בשיטה מקובצת לרבינו בצלאל הנדפס מחדש על מס' ברכות, דנראה שהבין דהסימן דנקיט בתוספתא הוא הוצרך רק לענין כלאים, אבל לענין הברכה סגי בסימן דנקיט בגמרא דידן, וכן ראיתי לרבינו הריטב"א בהלכות ברכות הנדפס בסוף ספר חיים וחסד, דס"ל דסמכינן לענין הברכה אהאי סימנא דנקיט בגמרא דידן בלבד וראה בש"ך יו"ד סי' רצ"ד ס"ק ה' שכתב

כלומר שדברי התוספתא בכלל זה הם גם לדיני ברכות.

והנה בביאור דברי הרא"ש מה היא התוספת שיש בתוספתא הנ"ל נחלקו האחרונים, וכדלהלן:

הדברי חמודות (על הרא"ש שם ס"ק ס"ח) כתב: "כל שמוציא עליו מעיקרו עשב הוא וכו'.", וכן כתב המור וקציעה (סי' ר"ג): "כל שמוציא (עליו) מעיקרו עשב הוא. כצ"ל", כלומר שגרס בדברי התוספתא שאם יוצאים עלים מן העשב כלומר מהשורשים מברכים אדמה, ואם הגזע נשאר קיים מברכים העץ¹⁰.

אולם הב"ח כתב על דברי הרא"ש:

"ומה שכתב אחר כך ועוד אומר סימן אחר בתוספתא וכו' אינו חולק על מה שכתב תחלה אלא מוסיף לפי שמתחלה לא קא יהיב סימן אלא בדברים הנורעים והתוספתא אומר סימן אחר בדברים שאינן נורעין כל שמוציא מעיקרו עשב הוא ומברכין עליו בורא פרי האדמה פירוש כל שמוציא האוכל שהוא הפרי מעיקרו מתחת הקרקע עשב הוא אבל כל שאינו מוציא האוכל עצמו מתחת הקרקע אלא תחלה גדל העץ שהוא נקרא ענף גדל מן השורש שנשאר תחת הקרקע ואחר כך מוציא פרי מענפיו אילן הוא"¹¹.

והנה על הפירוש הראשון יש להקשות מדברי הטור (סי' ר"ג):

"וסימן לידע איזהו פרי עץ או פירות פרי האדמה כל אילן שעושה משנה לשנה נקרא פרי העץ אבל כל דבר שאין שרשיו נשארין בארץ וצריכין לזורעו בכל שנה נקרא פרי האדמה, הילכך היה אומר ה"ר יצחק תותין הגדלין בסנה וכיוצא בהן מברכין עליהן בורא פרי העץ שמין אילן הם. וה"ר יוסף כתב שיש לברך עליהן בורא פרי האדמה לפי שמצא בתשובת הגאונים כל אילן שיבש בסיתוא וכלו גוזיה וטרפיה לגמרי והדר

10 וז"ל "אלא יש לומר מאי דלא הוי פירי לגבי ערלה ודאי לא מברכין בפ"ע אבל יש לומר דמאי דהוי פירי לענין ערלה משכחת לה נמי דמברכין שהכל".

אך הרא"ש ז"ל שהבאתי דבריו לעיל נראה דסבר שזה הסימן דנקיט בתוספתא לענין כלאים ישנו ג"כ לענין הברכה, ולפ"ד תותים הגדלים בסנה אף על גב דדרך העץ להתקיים ימים רבים, ואית ביה הסימן דנקיט בגמרא, כיון דלית ביה הסימן דנקיט בתוספתא, שזה המין של האטד מוציא עליו מעיקרו ולא מענפיו, חשיב ירק גם לענין הברכה ומברך בפה"א".

ראה ברדב"ז סי' תקל"א.

11 והסיק הב"ח "אבל עכשיו נהגו על פי השלחן ערוך (ס"ב) לברך עליהם בורא פרי האדמה וכן נכון והגון לאפוקי נפשין מספק ברכה בפלוגתא דרבוותא ותו דהבאתי ראייה מפרק אין מעמידין דלישנא דגוואזא אין פירוש השורש אלא הענף בלא שורש הוא שנקרא גוואזא וזהו כפירוש רש"י והר"ר יוסף ותשובות הגאונים".

פארי משרשיו מברכין עליו בורא פרי האדמה ואדוני אבי הרא"ש ז"ל היה נוהג כדברי ר"י.

והקשה הדרושה (ס"ק א'): "והנה לכאורה יש לתמוה כיון שגם הרא"ש ידע תוספתא זו א"כ למה היה נוהג כדברי ר"י?" ותיירץ:

"ונראה שמחולקין הן הרא"ש והגאונים ור' יוסף בפירוש התוספתא הנ"ל שהרא"ש פירש מה שכתוב כל שמוציא עליו מעיקרו שרוצה לומר שאין יוצא שום ענף מהגזע והשורש רק שעליו ופירותיו גדלין בארץ זהו דוקא עשב אבל מה שיש לו ענף אף שנתייבש וכלה בכל שנה אפילו הכי מיקרי אילן והגאונים סבירא להו כל שנתייבשו הענפים בכל שנה אף הענפים החוזרים ויוצאים מהגזע מיקרי עליו יוצאין מעיקרו הואיל ואינן עומדין הענפים משנה לשנה".

ונראה קצת כדברי הב"ח.

אמנם בבאיור הגר"א כתב שאה"נ ולפי הרא"ש תותים ברכתם אדמה ולא כדברי הטור, וז"ל:

"דלא כו'. כ"כ המרדכי והטור טעם על התותים וכ' גאון דהכי איתא בתוספתא זכ"ב הרא"ש בשם התוספתא וז"ל התוספתא ספ"ג דכלאים זה הכלל כל המוציא עליו מעיקרו ה"ז ירק וכל שאינו מוציא עליו מעיקרו ה"ז אילן וירושלמי ספ"ה דכלאים תני ר"ח בר פפא את שהוא עולה מן גזעו מין אילן מן שרשיו מין ירק ועי"ד סי' רצ"ו סט"ו".

דרך נוספת ליישב דברי הרא"ש ראה בנשמת אדם לקמן.

המרדכי

שיטה נוספת היא דעת המרדכי (רמז קלא):

"כתב בתשובות הגאונים כל אילן דיבש בסיתוא וכלו גוויזי וטרפי לגמרי בחורף והדר פארי משרשיו מברכין על פירותיו בורא פרי האדמה וכל היכא דאי שקלי לפירא איתא לגוויזא והדר מפיק פירא זהו פרי העץ מכאן פסק ה"ר יוסף וראב"י דאותן תותים ופריז"ש ובישונ"ש וכיוצא בהן שיש לברך בורא פרי האדמה, והביא הר' מנוח אליהו ראה מירושלמי דמסכת כלאים דמברכין על כל מיני אטד בורא פרי האדמה דקאמר התם ההיגין והאטדין מין אילן הם ואינם כלאים בכרם ופריך והתניא אלו הן מיני דשאים הקונדס והאטדין ומשני תמן לברכה והכא לכלאים אלמא דלענין ברכה מיני דשאים הם."

והנה משמע שראיה שהביא מאטדין זה גם על תותים, והיינו לומר שכיון שלאטד ישנם את אותם תכונות של התותים לענין ששניהם העלים בשנה אחרת יוצאים מן השורש, וכיון שכן בשניהם צריכה להיות אותה ברכה אדמה.

וכתב עוד:

"אבל הר"ם אומר שנהגו העם לברך עליהם בורא פרי העץ שהרי דרך הענף להתקיים ימים רבים בשנה זו והדר אתי פרי בשנה האחרת ועצו מתקיים משנה לשנה וכן נהג ר"ת בשם אביו."

וכדברי התוס'.

דעת השו"ע והרמ"א

והביא הב"י סי' ר"ג את דברי התוס' הרא"ש והמרדכי, וסיים הב"י בשם תשובת הגאונים:

"דהכי אמר גאון תני בתוספתא (שם) כל שמוציא עליו מעיקרו עשב הוא וכל שמוציא עליו מעצו עץ הוא והני מוז"י (בננה¹²) כיון דכלו עציו לגמרי והדר פארי משרשיו מברכין עליו בורא פרי האדמה עד כאן לשונו וכתוב עוד שם דמהאי טעמא ברצנאן (כנראה חציל) ושהדנג ושומשמי מברכין עלייהו בורא פרי האדמה."

כלומר שכל עץ שמוציא בכל שנה עלים חדשים מהשורשים ומהם צומח הפרי אע"פ שהשורשים קיימים מברכים אדמה.

וכן כתב למעשה השו"ע בסעי' ב':

"על התותים הגדלים בסנה, בפה"א¹³, ובסעי' ג' "על המאוזי"ש (בננה), בורא פרי האדמה."

וביאר הרמ"א על תותים:

"דלא מקרי עץ אלא שמוציא עליו מעצו, אבל מזה שמוציא עליו משרשיו לא מקרי עץ, והני כיון דכלה עציו לגמרי בחורף והדר פרח משרשיו, מברכין עליו בורא פרי האדמה."

כלומר שהשו"ע והרמ"א פוסקים כדעת המרדכי, וכתב הלבוש סעי' ג' וכן נוהגים, וכן כתב הכה"ח ס"ק ז'.

12 הבננה יש לה פקעת תת קרקעית שבכל שנה עד שנתיים שולח גזעול (גזע גבעול חדש).

13 מחצ"ש שיש תות יער שגדל בעץ וברכתו העץ, וכן כתב הא"ר ס"ק א', משנ"ב ס"ק א', כה"ח ס"ק ה'.

וכתב עוד הכה"ח (ס"ק י"א):

"על שושן הנקרא בערבי בהא"ר כתב בית יהודה ח"א סי' ס"ב בשם מורו שהמנהג נתפשט לברך עשבי כדין תותים הגדלים בסנה דכל שמוציא עליו משרשיו ולא מענפיו אינו עץ יעו"ש. והביאו י"א מ"ב בהגה"ט אות א".

חמג"א

וכתב המג"א (ס"ק א'):

"דכלה עצינו. וא"כ ה"ה בפרי שקורין ברוימבע"ר (תותים) ופרי אדום שקורין ערפר"ט מברך בפה"א וכ"כ בברכות מהר"מ וכן נוהגין (ב"ח)."

כלומר שע"פ כלל של הגאונים יש לברך על תותים אדמה, כיון שיוצא משרושו, והוסיף עוד חמג"א:

"ואגודה כתב ברוימבער"ן וערפ"ט יברך בורא פרי העץ שכן הענף מתקיים ימים הרבה וכי שקיל פרי הדר אתי מאותו ענף עצמו עכ"ל וכן עיקר וכ"כ פסקי התוס' בברכות פ"ו וכן אותם שקורין בפולין יגידע"ס השחורים אבל האדומים גדלי' בעשבים ומברכין בפ"הא."

וכתב המחצ"ש על דברי האגודה הנ"ל:

"אי כוונתו דגם האגודה סבירא ליה דבעינן דוקא עצו מתקיים ולא מהני קיום השורש, אלא דסבירא ליה דברוימבע"ר וערפ"ט עצם מתקיים, הענין קשה בעיני שיחלקו במציאות, דלברכת מהר"ם אין עצם מתקיים, ולהאגודה עצם מתקיים. ואי נאמר דגם האגודה סבירא ליה דברוימבע"ר וערפ"ט אין עצם מתקיים, אלא דפוסק כהפוסקים דסגי אם השורש מתקיים, וא"כ גם בתותים פליג וסבירא ליה דמברך עליהו בורא פרי העץ, ולפי זה לשון אגודה דחוק, שכתב שכן הענף מתקיים, והוי ליה למימר שכן השורש מתקיים."

כנה"ג

וכתב בשיירי כנה"ג (הגה"ט ס"ק ב):

"אבל כל דבר שאין שרשיו נשארין בארץ כו'. נ"ב: לפי זה הקלאוייני"ה ששרשיו נשארין בארץ, עץ הוא וצריך לברך עליה בורא עצי בשמים. אבל לפי דברי ה"ר יוסף ז"ל שתלה הדבר כל אילן שמתייבש בסיתוא וכלו גוזיזה וטרפיה לגמרי והדר פארי משרשיו, גם הקלאוייני"ה אומרים ששרשיו שממעל לקרקע כליו לגמרי. ולענין הלכה כתב רבינו בית יוסף בספר הקצר כסברת ה"ר יוסף. וכ"כ (לחם) [דברי] חמודות אות ס"ח שנוהגין כן. וכתוב בב"ח, וכן נכון והגון לאפוקי נפשין מס' ברכה דפלוגתא

דרבוותא, ע"כ... ושוב אמרו לי שגם הקלאוייני"ה אין שרשיו שמומעל לקרקע בלין
לגמרי אלא הם עומדין משנה לשנה, ולפי זה לכ"ע מברכין בורא פרי העץ."

והביאו הכה"ח ס"ק י, והנה נראה שכיון שנשאר חלק מהגזע (השורשים) מעל הקרקע אע"פ
שהענפים ושאר הגזע כלה, מברכים עליו העץ, וכן כתב השל"ה בעמק ברכה בביאור התוספתא
לפי תוס'.

כ"ט

איתא בירושלמי מעשרות פ"ד ה"ד:

"תני רבי חנינא בר פפא את שהוא עולה מגזעו מין אילן משרשיו מין ירק. התיבון הרי
הכרוב עולה מגזעו. כאן בודאי כאן בספק."

וכן הוא בירושלמי כלאים פ"ה ה"כ, וכתב הגר"א:

"אמנם הכלל הוא בדבר שהוא ספק לנו אם אילן הוא או ירק".

וכתב החזו"א בערלה (סי' י"ב):

"וצריך תלמוד מהו המכריע העושה ודאי ירק".

אי"ן נמוך

שהנה איתא בגמ' סוטה (דף מג ע"ב):

"כי אתא רב דימי אמר רבי יוחנן משום רבי אליעזר בן יעקב: ילדה (גפן צעיר) פחותה
מטפח - חייבת בערלה כל שנותיה, דמתחזיא כבת שתא... אבל כוליה כרם - קלא
אית ליה." (ופסק כן השו"ע סי' רצ"ד סעי' כ"ד)

והנה מגמ' זו יש לדייק שאם כן דרך העץ תמיד יש לו דין של ירק.

וכן כתב בשו"ת הלכות קטנות סימן פג (לגבי חציל): "אמר המני"ח... ואצלי נתחדש
טעם אחר להתיר דאיתא התם דגזרו על הגפנים שאינן גבוהין טפח שיהיו כירק (ע'
סוטה מ"ג) משום שהם שפלים ונראין כירק, א"כ כל דבר שמינו שפל וקצר יש לדונו
שהוא ירק ובטעמים אלו עם הספק הראשון שלא ראיתי בו ממש שאין העץ של
הבראינגאן דומה לעץ אילנות שחלול מבפנים וראיתי דעמא דבר לנהוג בהם היתר
אזי אמרתי אין לחוש."

וכן כתב בספרו לקט קמח יו"ד סי' רצ"ו.

והנה כתב המחזיק ברכה (ס"ק ב'):

"על המואזיזש וכו' על פרי המצוי באיטליא הנקרא פראבלא"ס כל מי שרואה ערוגה מטועה אחד חכם ואחד תם יראה שהוא ירק ואין להסתפק בו כלל ואין ספק שמברך בורא פרי האדמה וכן נהגו באיטליא ובספר מאמר מרדכי האריך בחנם לפי שראה בפוסקים דפריזי"ס מין אילן ופרי זה קורין לו היום פריזי"ס וגם אמרו לו שמתקים ב' וג' שנים ומאד נצטער על ערלה ועל הברכה והאריך בזה ולדידי כל זה שפת יתר ועין רואה שהוא ירק שפל מאד ובכי האי גונא לא נסתפק אדם מעולם כי אם בפקועות וכיוצא דיש להם איזה יחס לאילן אבל זה אין ספק כלל שהוא ירק גמור ואין ספק דפריזי"ס שכתבו הפוסקים לא כיוונו על זה ומי יודע אחר כמה מאות שנים מהסמ"ג והתוס' למה היו קורין פריזי"ס ומשום שראיתי בכמה עירות ערוגת ירק הפרי הלז והוא פשוט מאד אצלי לא אאריך בזה."

ואפשר שהוא איירי ברך לגמרי.

ויש להעיר שהרי כתב הריטב"א (סוכה דף לה ע"א):

"והא דאמרינן מה תלמוד לומר עץ מאכל ללמדך שהפלפלין חייבין בערלה. ק"ל למה לי קרא ואמאי גרע משאר אילנות, פי' רש"י ז"ל דאצטריך קרא לרבוויי מפני שהם עצים קטנים כעין רתמים, ואינו, דאיסור ערלה לא תלי בגודל אילן וקוטנו שהרבה אילנות קטנים יש שנוהגות בהם ערלה, ועצי הורדים הם קטנים ואין ספק שנוהגות בהם ערלה."

כלומר שלפי רש"י היה צד להתיר עצים נמוכים כיון דנראה כירק, ולדעת הריטב"א לא היה צד להתירו.

וכן כתב בחיי אדם (כלל נא סעיף ט):

"ומה שגדל על אילנות קטנות אף שגבהן פחות מג' טפחים כמו יאגדעס שחורים, כתב המ"א לברך בורא פרי העץ. והעולם נוהגין לברך בורא פרי האדמה, דלא חשיבי כל כך פרי."

והביאו המשנ"ב (ס"ק ג), ומה שנהגו לברך עליהם אדמה, כיון שאינם עומדים לאכילה מברך עליהם שהכל, וכדין אילני סרק, וכדו'.

חצי' - מוציא בתוך שנתו

כתב בשו"ת רדב"ז (חלק ג סימן תקלא [תתקסו]):

"אבל השחור גזעו מחליף ואינו יוצא משנה שלישית כי שנה ראשונה ושנייה הם ראויים למאכל והשנה הג' הוא רע למאכל ויפה לזרע ומשלישית והלאה אינה עושה כלום נמצא כל זה הפרי ודאי ערלה... כללא דמלתא דזה הפרי הנקרא ברינגא"ן הוא

מחלוקת פוסקים והמחמיר תבא עליו ברכה וכ"ש שהוא פרי רע בתכלית מסמא את העינים והוא ארס לכל בעלי השחורה. והנראה לע"ד כתבתי. כשעליתי לא"י ראיתי כולם נהגו בו היתר משמע דפשיטא להו דהוי ודאי ירק דאי הוי ספק הא קייל"ן ספק ערלה בא"י אסור ונתחדש לי טעם אחר שאין בכל מיני אילן שזורעין הגרעין ועושה פרי בתוך שנתו כזה הילכך ירק הוא".

בשו"ת הלכות קטנות (חלק א סימן פג) חלק על הרדב"ז:

"אמר המנ"ח... וטעם חלוש הוא זה להתיר איסור תורה כפי הספק הראשון שלו".

וכן הקשה החזו"א (ערלה יב). ולכאורה קשה, דא"כ מאי מקשה הירושלמי מידי כרוב, אבל בלאו הכי אין מקור לסברא זו בגמ' אבל יש לומר דהא דמשני בירושלמי כאן בוודאי כאן בספק היינו בכרוב הוי ודאי ירק משום דמגדל פירי תיכף אחר זריעת הגרעין שאין באילנות כיצא בזה.

ועל כן כתב בערך לחם (יו"ד סי' רצ"ד):

"ולענין מעשה, בחוצה לארץ ואפילו בסוריא מותר דמידי ספיקא לא נפיק ושרי כנוצר בדין ח', ובארץ ישראל צריך לבדוק אם מוציא עליו מעיקרו".

והנה בשו"ת רב פעלים (ח"ב סי' ל') הביא ראייה לדברי הט"ז, מתוספתא מספר מחנה ישראל:

"וראיתי בכ"י בגליון הרדב"ז, מכתיבת ידו של הרב הקדוש מהר"ש גרמיזאן ז"ל, דאיתא בתוספתא דכל דבר שמוציא פירות תוך שנתו זוריעתו, אינו נקרא אילן לענין ערלה, ואינו אלא ירק, והבדינגאן עינינו הרואות דמוציא פירות תוך שנתו, וכן נראה דעת מרן ז"ל בספר הקצור בסי' ר"ג, שפסק על המאזים בפה"א, והרואה יראה בב"י שם בסי' ר"ג שתלו אותם המאזים עם הבדינגאן, וכ"כ בספר מעשה רקח בתחלת הספר בשם תשובות הרמב"ם¹⁴ ז"ל, וכן ראיתי כתוב בכ"י להרב הקדוש בעל חסד לאברהם ז"ל, ששאל לתלמידי מרן ז"ל ולתלמידי מהרח"ו ז"ל, ואמרו שראו אוכלים אותם הרבנים הנז' והיו מברכים עליהם בפה"א, והיו אומרים שהם מין ירק שמוציא פירות בתוך שנתו¹⁵ ע"כ, והנאני הדבר דבאמת פה עה"ק ירושלים תוב"ב לא ראיתי לשום חסיד וחכם שחששו לאסור הבדינגאן, וכולם אוכלים אותו, אף על פי שהם מחמירין לעצמן בכמה חומרות ומתנהגים בכמה מיני קדושות בעשר ידות כמדובר במ

14 ושם זה תשובת ר"א בן הרמב"ם, וראה בשו"ת ברכה סי' רצ"ד שכתב שמסתמא גם הרמב"ם יודה לתשובת הגאונים, וראה לקמן בדברי הנשמת אדם בדברי הרמב"ם.

15 והנה יש להעיר על דבריו שהרי בחסד לאברהם מבואר שאת הטעם נתן המהר"ם אלשיך, ונתן טעם כיון שמתקלקל והולך, וכן הביא בשמו הברכ"י.

נכבדות, ויש להם על מה לסמוך באכילת הבדינגאן עכ"ל¹⁶, והדברים אלו רמזם בספרו כסא אליהו יו"ד סי' רצ"ד, ע"ש.

היינו ששם כתב שמצא כן מהגהת מהר"י חבלי. וכתב שם הרב פעלים על דברי הלכות קטנות: "ואחה"מ נעלם ממנו שטעם זה הוא כתוב בתוספתא, והוא חזק כראי מוצק".

וראה בשו"ת איש מצליח (ח"ג סי' מ"ה), אמנם כתב מרן הרב בשו"ת מאמר מרדכי (ח"ג סי' י):

"והאמת שלע"ע אנו לא ראינו תוספתא זו, אבל נאמנים עלינו הרבנים הגאונים שראו את התוספתא הנ"ל, ולכן מזכירים אותה כמקור לדברי הרדב"ז ואדרבא מה שהקשה הלק"ט על הרדב"ז. וכתב טעם שהעץ חלול, טעם זה לע"ע לא נמצא לו מקור אבל הסברא כדבריו".

וכתב במאמר מרדכי (סימן רג ס"ק ג):

"והרי הכא מי הוא זה ואיזה הוא אשר יכריע בין פי' הרא"ש והרמב"ם לפי' הגאונים הא ודאי ספק שקול הוא ועוד דעכ"פ מוכח מדברי מרן ז"ל שנמשך אחר סברת הגאונים ז"ל ועוד הרי הרדב"ז ז"ל בתשובה הנז' מסיק שכשעלה לא"י ראה נוהגי' היתר בפשיטות וצ"ל שסוברין דהוי ירק גמור וכתב שם שנתחדש לו טעם להיתר שאין בכל מיני אילן שזורעין הגרעין ועושה פרי בתוך שנתו כזה הילכך ירק הוא ע"כ ומשמע שחזר בו בזה מכל מ"ש וס"ל דהיתר גמור הוא ולכן איני רואה מקום להחמיר בפרט בח"ל".

משמע שנוקט כטעמו של הרדב"ז להלכה.

משביח והולך

טעם נוסף כתב בברכ"י (יו"ד סימן רצד ס"ק ד):

"מידי דברי עם אחד המיוחד מרבנן קדישא כה דיבר אלי האיש, הן כל יקר ראתה עיני גדולים צדיקים דיש להם עשר ידות בסדר קדושה ומימי לא ראיתי שום חסיד אשר חשש לאיסור הבדינגאן, וכלם אוכלים אותו אף דמחמירין בכמה מיני חומרות ולפי מדרגתם ה"ל להחמיר גם בזה, דאיכא מאן דאסר, ואף הרדב"ז דלא הורה בהו איסורא, לעצמו מיהא נזהר. ובו בפרק הראתי להרב החסיד הנז' דהרי הרב המפורסם מר זקנינו מהר"א אזולאי זלה"ה בהגהותיו כ"י שכתב וז"ל, בספר כפתור ופרח אסר הבדינגאן וכו', ואני שאלתי לתלמידי האר"י ז"ל ואמרו לי כי תלמידו המובהק מהרח"ו

16 שו"ת רב פעלים חלק ב - אורח חיים סימן ל' "והגם כי בתוספתא נקט להאי סימנא לענין ערלה, י"ל דכ"ש הוא דסמכין אהאי סימנא לענין ברכה, ועוד הא מצינו להרא"ש ז"ל שהבאתי לעיל, דסימנא דהביא בתוספתא לענין כלאים נקט ליה גם לענין ברכה, וה"ה בסמנן זה דנקיט התוספתא לענין ערלה סמכין עליה גם לענין ברכה".

ז"ל היה אוכל אותם, גם העידו לי שהחכם השלם מהר"ם אלשיך ז"ל היה אוכל אותם, והיה אומר שהוא ירק לפי שכל אילן שעושה פירות בכל שנה הולך ומשיב, וזה האילן של הבאדינגא"ן שנה ראשונה היא טוב ומתוק, ובשנה שנית גורע מעט והוא מר קצת, ובשנה השלישית הוא מר הרבה, שאינו ראוי לאכילה אלא ע"י הדחק, וזה מורה שהוא ירק. גם העידו לי ששאלו קצת חסידים להרב כמהר"ר יוסף קארו זצ"ל, והשיב להם פוק חזי מאי עמא דבר. גם העידו לי שגם האר"י ז"ל היה אוכל אותם. עכ"ל מז"ה זלה"ה. והנאהו להרב הנז', ונתקרה דעתו דעת עליון. ועמ"ש הרב מהר"י חאגי"ז בהלכות קטנות ח"א סימן פ"ג ובספר לקט הקמח. ועמ"ש בא"ח סימן ר"ג (בברכי יוסף אות א) בס"ד".

ובשו"ת מהרש"ם (ח"א סימן קצו) הביא ראיה לברכ"י:

"ויש סמוכין לזה מדברי רמב"ן עה"ת פ' קדושים שכתב דכל האילנות עד ג' שנים פירותיהן מועטים ובלא טעם וריח טוב ורובן רקובין ע"ש".

והנה כתב להעיר במאמר מרדכי (ס"ק ג):

"אלא שיש מקור לדון ולומר דמאחר שפרי זה אחר ג' שנים אינו חשוב כ"כ באופן שאילו היה נוהג בו דין ערלה לא היה מותר אלא כשהוא גרוע לא נאסר משום ערלה דהא מוכח מן הפסוק וכפי דברי המפרשים ז"ל דדין ערלה הוא בעץ שמוסיף והולך אלא שאין כל זה מספיק לסמוך עליו באיסור תורה."

אמנם אחרי זה הביא דברי הברכ"י הנ"ל ונראה שהסכים עמו.

והנה הקשה בשו"ת שבט הלוי (ח"ו סימן קס"ה):

"דהרי אמרו בסוטה מ"ג ע"ב דנטיעה פחות מטפח חייב בערלה כל ימיה משום דמיחזי כבר שתא פשוטו כבר שנה אחת - הרי דזה דבר רגיל שנותן פירות בשנה ראשונה דהא גזרינן ולא הוי גזירה דלא שכיחא (ודברי הרמב"ן פ' קדושים בזה ידועים)."

וא"כ יוצא מדברי גמ' אלו שאף שנותן פרי בתוך שנה חשיב כאילן, ויש לדחות קושיתו ע"פ המבואר לעיל בהלכות קטנות.

והסיק הכה"ח (ס"ק ב') על הבדינגא"ן שברכתו בורא פרי האדמה:

"רבינו אברהם בן הרמב"ם בחידושים שבראש מעשה רוקח. וכ"כ מרן ז"ל בב"י משם תשו' הגאונים. וממילא רווחא דאין להחמיר בבדינגא"ן משום ערלה. ואף שיש לדחות כבר כתבנו ביו"ד סי' רצ"ד אות ד' דקדישי עליונין האר"י זצ"ל ומהרח"ו אינהו אכלו מנייהו יעו"ש. ברכ"י אות א' ואע"ג דהרדב"ז סי' רצ"ו כתב לברך בפה"ע והביאו שכנה"ג בהגה"ט אות א' אנו ק"ל כדברי האומר בפה"א משום סב"ל ועיד כיון דקדישי

עליונין לא חיישי לערלה א"כ גם הם מסכימין שאינו אילן וברכתו פה"א וע"כ הכי נקטינן וכן עמא דבר וה"ד במבושל אבל אם אוכלו חי אין לברך רק שהכל כמ"ש לקמן רס"י ר"ה יעו"ש".

וכתב בארץ החיים סי' רצ"ד שעפ"ז נהגו היתר בבמיה.

מתקיים שלוש שנים

כתב בשו"ת רדב"ז (חלק ג סימן תקלא [תתקסו]):

"כתוב בספר כפתור ופרח (פרק נ"ו) וז"ל: "ומתוך כך מסתבר לעניותי שהפרי הנאכל בארץ הצבי ובארץ קנדלוד ושמו אלפורינגא"ן ובלשון לעז בירינגינאס, שהם אסורות לעולם משום ערלה. וזה שהרי היא פרי אילן שאין עליו עולין מעיקרו וגזעו מחליף ולעולם יצטרך לזרוע ולנטוע בכל שנה ושנה, אלא דארצנו ארץ הערבה שידעת גבולה מים סתום עד ים כנרת שהיא ארץ חמה ביותר ומתקיים כמו שתי שנים ועל היתר מה שיהיה ג' שנים, א"כ זה הפרי לעולם הוא ערלה וערלה נוהגת בשל עכו"ם וכן פסק הר"ם בחבור ואין כאן ספק לי ואנא איכול שהרי מתחלת ברייתו ממוגז הוא שלא יתכן שיהיה אלא ערלה ודאית בכל מקום ובכל זמן ע"כ."

והנה נראה מדבריו שיש מצב בעץ שמתקיים פחות משני ערלה שיהיה אסור לעולם, וראה עוד ברדב"ז שכתב שפרי שאין בו רבעי אז לא נוהג בו גם ערלה ודחה זה.

והנה כתב כן במאמר מרדכי סימן (רג ס"ק ג):

"אלא שיש מקור לדון ולומר דמאחר שפרי זה אחר ג' שנים אינו חשוב כ"כ באופן שאילו היה נוהג בו דין ערלה לא היה מותר אלא כשהוא גרוע לא נאסר משום ערלה דהא מוכח מן הפסוק וכפי דברי המפרשים ז"ל דדין ערלה הוא בעץ שמוסיף והולך אלא שאין כל זה מספיק לסמוך עליו באיסור תורה."

והנה מלשונו משמע שניתן לסמוך על זה בחו"ל.

וראה בשו"ת רב פעלים שם, שכתב:

"ואם תאמר אם תחשוב לזה מין אילן, א"כ נוהג בו דין ערלה, ולפי הנזכר בשאלה אין עץ זה מאריך יותר משלש שנים, וא"כ כל פירות שמוציא אסורים משום ערלה, והיכא משכחת לה פירות היתר כדי שיברך עליהם, זה אינו, דהא קי"ל ספק ערלה בח"ל מותר."

וראה שם שהאריך שביאר ששייך כגון שזרע סמוך לט"ו בשבט.

והנה החזו"א שם כתב על דברי הירושלמי הנ"ל:

"וצריך תלמוד מהו המכריע העושה ודאי ירק ואפשר דממשו של ירק יש לו סוג מיוחד שאין כיוצא בו בפרי האילן כמו כרוב ובצל וכיוצא בזה אבל יש בירקות הגדלים כעין פרי העץ ובהן צירך בירור. ונראה דגזע המתקיים שנתיים או שלש שנים ואחר כך הגזע כלה והשרש קיים ומוציא גזע אחר או שגם השרש כלה וחוזר וצומח מן מזרע הנופל כל שאין מתקיים עד אחר הערלה ואחר רבעי ודאי לאו אילן הוא דאין סברא שיהיה אילן שפרותיו לעולם אסורין..."

ונראה לדינא שכל שהגרעין מגדל פרי בשנה הראשונה וגם הגזע אין מתקיים יותר משלש שנים אין בו משום ערלה וכדברי האחרונים ומש"כ שהולך ומתקלקל אחר שנה אין טעם זה עיקר אלא העיקר שאין מתקיים שנים הרבה ואף שפרותיו כעין פרי העץ ומוציא מן הגזע."

כלומר שאם מוציא פירות בתוך שנתו, וגם לא מתקיים שלוש שנים בצירוף שניהם לא נוהג בו ערלה גם בארץ ישראל, ונראה עוד שהטעם שפרותיו הולכים ונהיים גרועים לא ס"ל, והנה יש להעיר שמכפתור ופרח לא משמע כן.

וכתב בשו"ת מאמר מרדכי שם:

"ולכאורה אפשר להוכיח שהחזו"א (ערלה סי' י"ב) אילו היה רואה את הקדוש מהר"ש גרמיוזאן שהביא מתוספתא היה מודה להרדב"ז, כי הרי הוא הקשה עליו מירושלמי ואח"כ ישב את הקושיא. משמע שהוא חזר ליישב סברת הרדב"ז."

ולמסקנא סומך על דבריו בצירוף ואם היה רואה את התוספתא היה סמוך על טעם זה בנפרד.

עליו מעצו גם אם ירוק

וכתב בחיי אדם (כלל נא סעיף ט):

"לא נקרא עץ אלא מה שנשאר הענף גם בחורף, ואחרי זה מוציא עליו מן ענף זה שנשאר ואפילו הוא דק רק כגבעול של פשתן."

ובמשנ"ב (ס"ק ב') הביא: "שמוציא עליו מעצו - ואז יש על פריו שם פרי עץ אף אם העץ הוא גבעול דק" כלומר שהגזע דק.

וביתר ביאור כתב בנשמת אדם (ס"ק ז') שאע"פ שמצינו שר"י קרא לחיטה אילן אין הכוונה שנחשב כאילן לענין ברכה כיון שגבעלו ירוק, והוא נהיה קשה רק לאחר תלישתו, וכתב שכן הוא בגבעול של פשתן ולכן לענין ברכה נחשב כירק:

"וצריך לומר דבוודאי כל זמן שהחטה והפשתן מגדל הזרע ועודו ירוק ורך לא מקרי עץ ולכן הוי כלאים, ולא אקרי עץ אלא לאחר שיתלוש, דכיון דעומד להתייבש כיבש

דמי תיכף לאחר תלישה, ולא מצינו בקרא לקרוא פשתן עץ אלא מדכתיב ותטמנם בפשתי העץ ואז הוא כבר לאחר שנתלש (ואפשר דלא מקרי עץ עד שיתייבש ויהיה כעץ).

והביא ראייה לזה, וז"ל:

"ונ"ל ראייה לסברא זו מעירובין ל"ד דמתרץ ר' נחמן דתני חדא קנים מין אילן ותנא אידך מין ירק, ומשני כאן בעוזרדין כאן בשאין עוזרדין, פרש"י שהוקשו כבר הם כאילן, ועיין בעה"ק לרשב"א דף ל"ח, ובריטב"א שם דמחלוקת הפוסקים די"א דהם ב' מינים דמאותן שיהיו קשים תיכף נקראים אילן אף בעודן רכים ולזה הסכים רשב"א, ואף לאידך דעה אתי שפיר דס"ל דלעולם כ"ז שהם רכים הם כירק וכשיתקשו הם כאילן... ואף שהרמב"ם אינו מביא בהל' כלאים חילוק זה דר"נ אלא כתב שם בפ"ה סתם הקנים והורד והאטד מין אילן, נ"ל דסמך עצמו על מה שסיים שם, זה הכלל כל שמוציא עליו מעיקרו, ירק, וכל שאינו מוציא עליו מעיקרו, אילן, וא"כ הוא עצמו החילוק שבין עוזרדין, בודאי כל שמוציא עליו מעיקרו ובחורף כלה לגמרי העץ והענף א"כ לעולם הוא רך ומיקרי ירק, ומה שמוציא עליו מענפיו, דהיינו שנשאיר הענף בימות החורף וא"כ כבר נתקשה ומקרי אילן אף ברכותו וכמ"ש הרשב"א... ולפ"ז אין ספק ד"ערפער" שקורין פאזימקעס מברכין בפה"א, ולשיטתם אפי' בדיעבד אם בירך בפה"ע לא יצא"¹⁷.

וכתב עוד שם לכאר דברי הרא"ש:

"כעין פשר בין תוס' לגאונים דעל מה שגדל על גבעולין אף שכלה לגמרי בחורף מברך בפה"ע, אבל על הגדלים בעשב אף הרא"ש מודה דמברך בפה"א, ואף שהוא דוחק בטור דא"כ היה לו לכתוב דין זה מה נקרא עשב. ולפ"ז יצא לנו דלכתחלה ודאי ראוי לברך על "פאזימקעס" בין שגדלים בגנות או ביערים בפה"א כמש"כ בש"ע וכן נוהגין העולם, ואמנם בדיעבד כשברך בפה"ע נ"ל דיאכל עכ"פ אחד כדי שלא תהיה ברכתו לבטלה "בודאי" אבל יותר אין לו לאכול... ומ"מ מי שאינו רוצה להחמיר אפשר

17 וכתב הנשמת אדם עפ"ז "ולפי מה שכתבתי בדעת הרמב"ם יש ליישב ג"כ מאי דקשה על הרמב"ם למה לא הביא לחלק בפירות הגדלים באטד, דאיתא בירושלמי הביאו התוס' דתני חדא האטד מין אילן ותני חדא מין ירק, ומשני תמן לברכה ר"ל דלענין ברכה מברכין בפה"א... ונ"ל דס"ל לירושלמי דכיון דאטד הוא עץ שפל ולא יצלה לכל מלאכה, אף על גב דלענין כלאים נקרא אילן, מכל מקום לא שייך לומר עליו פרי העץ שאינו חשוב לקרוא עצו עץ. והנה לפי מה שכתבנו לחלק בקנים בין עוזרדין לשאינו עוזרדין א"כ ה"נ קושיית הירושלמי לא קשיא, די"ל ג"כ באטד כן לחלק בין עוזרדין לשאינו עוזרדין, וא"כ לק"מ קושיית הירושלמי ולא נצטרך לחלק לענין ברכה, וא"כ כמו דהרמב"ם לא ביאר בהל' ברכות בכל הפירות וסמך עצמו על הלכות כלאים וכתב שם סתם האטד מין אילן וסמך על הכלל, ובאמת אין חילוק בין כלאים לברכה (ודע דאטד אינו ר"ל אילן שיש בו קוצים שהרי וורדים גדילים ג"כ על אילן שיש בו קוצים ואפ"ה אלו היה עיקר הפרי היו מברכין בפה"ע, כדאי' בס"י ד"ד ורי"ז").

ד"רפער" הגדל בגינה יש לסמוך על תוס', אבל "פאזימקעס" הגדלים ביערים אסור לו לאכול יותר אלא יעשה כמו שכתבנו.

כלומר שדבר שעצו ירוק הוא אדמה וכדין עשבים אבל דבר שעצו קשה או עתיד להתקשות דינו כעץ, וא"כ יצא לנו שמה שהגזע דק נברך עליו העץ היינו דווקא שמחמת שנשאר יתקשה כגבעול פשתן לאחר שעקרו אותו, וכן טבע הדברים שיתקשה בהמשך הזמן.

אולם שו"ע הרב כתב (בסדר ברכות הנהנין סעי' ו):

"וסימן לידע איזהו פרי העץ ואיזהו פרי האדמה בעצים הנמוכים כמיני סנה וכיוצא בו. יש אומרים שכל עץ העושה פירות משנה לשנה אף אם בחורף כלה כל העץ שלמעלה מהקרקע העיקר והענפים ולא נשאר אלא השורש בארץ שחוזר ומצמיח העיקר וענפיו ועליו ופירותיו בשנה השניה - הרי זה אילן גמור ומברכין על פירותיו בורא פרי העץ. ויש חולקים בזה ואומרים שמאחר שכלה כל העיקר בחורף וחוזר וצומח משרשו נקרא פרי האדמה לענין ברכה. ויש אומרים שאפילו העיקר נשאר קיים כל החורף, רק שענפיו נושרים בחורף וחוזרים וצומחים בקיץ מהעיקר ומוציאין עליו ופירות - אין פירותיו חשובים לברך עליהם בורא פרי העץ. ויש לחוש לדבריהם לכתחלה לברך בורא פרי האדמה, ואם בירך בורא פרי העץ אף על פירות עץ שכלה כל העיקר וענפיו בחורף ולא נשאר אלא השורש יצא בדיעבד."

ובסעי' ז' כתב:

"וכל זה כשחוזרים וצומחים ענפים מהעיקר והענפים הם שמוציאים עליו ופירות, ולא העיקר שהוא קשה אבל מיני עצים רבין שהעליו והפירות יוצאין מהעיקר עצמו אינו נקרא אילן כלל לדברי הכל לענין ברכת בורא פרי העץ. ואף אם אינו כלה כלל בחורף אלא כל העיקר נשאר קיים כל החורף וחוזר ומתלחלח ומוציא עליו ופירות בשנה השנית, מברכין עליהם בורא פרי האדמה, כגון מיני תותים שקורין במדינתנו מאלינע"ס. אבל מיני תותים הגדלים באילן גמור, אם הם פירות חשובים כגון מין שקורין בפולין יאגידעס השחורים - מברך עליהם בורא פרי העץ."

והנה נראה מדבריו שבענין לענין ברכה שגם ענפים ישארו, וראה לעיל שכן י"ל בסברת הריטב"א והרש"י, אמנם יש לדחות מסעי' ז' ששם משמע דדוקא אם הגזע ירוק אמרינן הכי, והנה מצאתי לצמח צדק (ברכות מד"ה ועל הפירות) שביאר דברי שו"ע ע"פ התוספתא, שאם יש גזע ויש ענפים - ברכתו העץ. ואם אין ענפים - ברכתו אדמה. וראיתי למי שהעיר מכך שהענבים אינם צומחים

מאותו ענף, ולאחר בירור נראה שדרך גדילתם שבמקום שגדל הענף לא מוציא משם פרי, רק שיוצא מהם המשך לענף ירוק וממנו יוצא פרי, וא"כ שפיר מברך עליהם העץ¹⁸.

שיח קוצני

כתב בחיי אדם (כלל נא סעיף ט):

"ועל אגרעם [ירק חריף] (ובל"א קאסטהרבערן), אף שגדילים על קוצים, נהגו העולם לברך בורא פרי העץ. אבל על פרי אדום שגדל על קוצים וקורין בל"א "האן פוטין" וכל שכן על מיני פלומין [שזיפים] וקירשין [דוברבנים] שגדל על אטדים וקורין בל"א שלוים קערשין ובלשון פולין פיאניצעס, מברכין שהכל, שאינו חשובין וגם שגדלים על אטדים."

והיינו משום שאין עצו נחשב כעץ מחמת שהוא ירוק, והביאו המשנ"ב (ס"ק ה').

פאפיה

מבוא - תיאור העץ: ראשית אתחיל בתיאור העץ (או כלשון החוקרים: צמח רב שנתי עשבי, ראה בספר "גידולי עצי פרי סובטרופיים" עמוד 341). זהו עץ חלול שגובהו לעיתים למעלה מקומת איש עד 5 מטרים. אם זורעים את הגרעין, הרי הוא נותן פרי תוך שנה¹⁹, ובשנה השלישית והלאה פירותיו פוחתים והולכים (ולא כדאי להשאיר את העץ בגובהו (שם עמוד 346). העץ הוא גזע ללא ענפים, העלים צומחים בראשו ואילו הפרי יוצא מהעץ (מחובר אליו ולא לעלים). לאחר הורדת הפרי העלים נושרים. באותו מקום שהיה פרי לא יצמח לעולם פרי חדש. העץ הולך וגדל לגובה ובשנה השניה מוציא פירות במקום שגדל מחדש בגובהו של עץ, וכן על זה הדרך בשנה השלישית.

וכתב בשו"ת רב פעלים (ח"ב או"ח סי' ל' בסוף התשובה):

"ואף על גב די"ל שזה העץ דנדון השאלה אינו מוציא פירות בשנה שניה באותו מקום שהוציא מקודם, אלא הפירות יצאו במקום חדש באותו החלק אשר גדל ונתארך אותו העץ, הנה אפילו אם נניח כמנוח דהכי הוא, עכ"ז י"ל שיברך בורא פרי העץ

18 וראה בקצות השולחן (ח"ב סי' מט ס"ו) שהעיר שהרי הדקל אע"פ שיש לו ענפים [חריות הדקל], הפירות עצמם אין גדלים על הענפים אלא יוצאים מראש האילן מהגזע. ויש להעיר על דבריו שהדקל מוציא אשכול תמרים והתמרים אינם מחוברים ישירות לעץ אלא תלויים על המכבדות.

19 יש להעיר שהנתון זה הוא בעיקר בארצות חמות, כגון תיאלנד וכדו', והסיבה לכך היא שהגרעין בשעת הקור עוצר את המשך התפתחותו עד קיץ שאחריו, גם בארץ ישנה אפשרות לגדלו תוך שנה אם זורעים אותו בתקופה מסוימת בשנה, ומכל מקום כיון שעץ זה מסוגל לתת בתוך שנה ללא התערבות חיצונית, נחשב לירק לדעת הרדב"ז, ראה בישא יוסף ח"ב, ובהשתלשלות הגדרת אילן וירק מאת הרב פרידמן.

לכו"ע, דמאחר שהעץ נשאר קיים והוא מוציא פירות חדשים, אפילו דאין יוצאים במקום שיצאו הראשונים, מסתברא דאין זה מעכב.

על כן לענין הלכה הדבר ברור כאשר כתבתי לעיל דצריך לברך בפה"א, דלענין הברכה אם בריך על העץ בפה"א יצא, וכ"ש דהכא ברור ופשוט דזה הוא מין ירק לפי טעם הנז' הנוכח בתוספתא, וסמכי עליה מרן ומהרר"ו, בין לענין ברכה בין לענין ערלה, וכן הרדב"ז ז"ל ומהר"ש גרמזיאן ושאר גדולים סמכי על הטעם הזה מלבד טעם אחר שחדש הרב מהר"י חאגיז ז"ל כנו"ל, ואלו שהיו מברכים בפה"ע פתאים הם, דאם הוא עץ איך לוקחים בידם פרי זה מן העץ, ואוכלים תוך שלש שנים לנטיעתו, והלא ערלה הוא, על כן העיקר הוא כמ"ש בס"ד.

כלומר שבתחילה דחה הסברא שאם יוצא מהגזע לא יחשב מחמת כן לפרי, ומכל מקום הסיק שבעץ הפאפיה הואיל ומוציא פירות בתוך שנתו, וכן הפירות משנה לשנה הולכים ונעשים גרועים שיש לברך עליו אדמה ואין בו משום ערלה²⁰.

וראה באור לציון פמ"ו סעי' מ' שכתב שברכתו אדמה כיון שעצו חלול והפנה לדברי הרב פעלים הנ"ל.

והנה כתב בשו"ת מאמר מרדכי שם:

"נמצינו למדים שעל פי הסברא שרש"י הביא, שצריך שמאותו ענף יבוא פרי חדש או דברי הריטב"א נותן פרי הוא עצמו, הרי עץ הפאפייא אינו נותן פרי וחוזר ונותן פרי מאותו מקום, אלא צומח לגובה ושם במקום צמיחתו החדש נותן פרי והוי כאילו ענף חדש, והעלים והענפים הראשונים בטלו ואינם. העץ נהפך לשורש והוא נותן כוח לעץ להיות גבוה יותר, ושם ניתן לקבל עלים חדשים ופרי חדש, והעלים שבצמרת הרי הם כלים בחורף, ועוד, היכן מצאנו שפרי יצמח על העץ עצמו הוי שהעץ אינו עץ אלא כענף של עץ, ואותו ענף אינו נותן פרי עד שיצמח ענף חדש, וענף חדש, מה לי לרוחב ומה לי לגובה."

והנה יש להעיר מענבים וכדלעיל אמנם יש ליישב דברי רבינו דשם יש ענפים וענף ממשיך ממנו עוד, משא"כ הכא שהפרי יוצא ממש מהגזע, ואפשר שיש לדייק כן משו"ע הרב וכהבנת הצמח צדק (ויש לצדד ששם דוקא משום שהענף ירוק כמבואר בסעי' ז').

וכתב עוד:

"ועוד, העץ נותן פרי בשנה הראשונה, והולך ונותן שלוש שנים והולך ופוחת, וכדברי הר"פ שנותן פרי תוך שנה לזריעת הגרעין ולא כשתיל.

20 דעת הגר"ש אלישיב הובא בישא יוסף ח"ב עמ' קל"ג, שברכתו אדמה, ולענין ערלה יש להחמיר.

ולפיכך, מכל הנ"ל בהא אסקינן ובהא אחתינן שפרי הפאפייא המוגדר לעיל, ברכתו בורא פרי האדמה, ואין בו דין ערלה".

סברס

והנה גם הכה"ח סי' ר"ב ס"ק ו' כתב:

"פרי הגדל בעה"ק ברבוי גדול עד שעושין ממנו סייג וגדר לגנות ופרדסים ונקרא איגו די אדם (ובלשון ערבי קורין אותו סברא"ס) וקליפת פריו מלאה קוצים וכן העלים ונטיעתו לשום עלה א' בקרקע ומתכסה עליו ומכאן ומכאן וכשנוטלין הפירות לשנה אחרת גדל שם עליו ופירות מברכין עליו בפה"ע וזמן דכל שהפרי יוצא מענפים לדברי הגאונים עץ הוא ולר' יונה הכל תלוי באם צריך לזורעו בכל שנה. הרב פרי אדמה ח"א דכ"ד ע"א ודכ"ה ע"א והסכים עמו הרב קרית מלך רב ח"א סימן יו"ד יעו"ש והב"ד הברכ"י אות א' עיקרי הד"ק סימן יו"ד אות ע"א חס"ל אות א' ואם ידוע שלא השלים שני ערלה אסור ד"מ בהגה"ט אות א' וכן על פיניונים די חברון מברך עליהם בפה"ע ואחריו בנ"ר. פרי האדמה שם חס"ל שם."

כלומר שאע"פ שלא יוצא מאותו מקום אלא שמאותו ענף יוצא ענף אחר מברכים עליו ברכת העץ, וכ"כ בשו"ת מאמר מרדכי שם סי' י"א, וראה בקו"צ פרשת עקב תשנ"ח שכתב שלכו"ע ברכתו העץ וביאר כיון שענפים נשארים קיימים.

כסיכום

- א. דבר שצריך לזרוע בכל שנה מחדש לכו"ע, ברכתו אדמה (גמ' ברכות מ').
- ב. שרשו קיים וגודל הפרי מתחת לאדמה, להרא"ש בביאור הב"ח ולגאונים אדמה, לתוס' יש לספק דשמא לא ס"ל התוספתא כלל.
- ג. שרשו נשאר קיים, ומוציא בכל שנה גזע ממנו לתוס' אם העץ קיים לאחר קטיפת הפרי העץ, לגאונים אדמה, לרא"ש י"א כתוס', וחיי"א כתב דאם הגזע הוא ירוק אדמה, וכתב הרב שם סי' י"א שהלכה כגאונים ונראה גם לענין ערלה.
- ד. שורשו וגזעו נשאר קיים וענף נושר בכל שנה - משמע מרש"י וריטב"א, וכן כתב שו"ע הרב שברכתו אדמה, ולדעת הגאונים והתוס' ברכתו העץ, ובדברי האגודה יש להסתפק, ונראה מדברי הרב שיש לצרף זה כצד היתר.
- ה. עץ נמוך משלושה טפחים, דעת המג"א חיי"א ומשנ"ב שברכתו העץ (אם יש בו שאר התנאים), ודעת הלכות קטנות ומחזיק ברכה שברכתו אדמה.
- ו. מוציא פריו בתוך שנתו - רדב"ז אדמה וכן כתבו ומאמר מרדכי הרב פעלים, אמנם החזו"א כתב דאין לסמוך על טעם זה לבד וכתב בשו"ת מאמר מרדכי שאם היה רואה שמקור הרדב"ז הם בתוספתא היה חוזר בו, וממילא ניתן לסמוך על זה לבד.

- ז. פרות הולכים ונהיים גרועים - מהר"ם אלשיך וברכ"י אדמה - חזו"א כתב שאין טעם זה עיקר, הגרי"ש אלישיב מצדד לסמוך על טעם זה לבד, וכן נראה בדעת הרב.
- ח. עץ חלול - לדעת הלק"ט אדמה - ואחרונים פקפקו בטעם זה וכן נראה דעת הרב.
- ט. עץ שמחזיק מעמד פחות משלוש שנים - כפתור ופרח כתב שיש לו דין ערלה וכן נראה מהרדב"ז ומהרב פעלים, דעת החזו"א שאין לו ומכל מקום נראה שלא סמך על זה לבד, ויש לעיין אם היה רואה דברי הכפתור ופרח אם היה חוזר בו.

העולה

ואם כן יוצא בעץ פאפיה יש לברך אדמה וכפסקו של מרן הרב בשו"ת מאמר מרדכי, וכן אין בו משום ערלה מכמה סיבות, א. משום שמוציא פירותיו בתוך שנתו (תוספתא, רדב"ז כסא אליהו, ר"פ). ב. משום שפרותיו הולכים ונהיים יותר גרועים אחרי השנה השלישית (מהר"ם אלשיך, ברכ"י, ר"פ, כה"ח). ג. כיון שעצו חלול (הלק"ט). ד. כיון שמוציא את פרו מגזעו (רש"י ריטב"א, שו"ע הרב), וכן דעת הציץ אליעזר ח"ב סי' ט"ו ומנחת יצחק ח"ט סי' קט.

פרי פטל - כתב בשו"ת מאמר מרדכי שם (סי' י"א) "הוא פרי אדמה" לכל הלכותיו, היינו לענין ברכה וכן לענין ערלה, מאחר והצמח הזה נובל בכל שנה, ולשנה אחרת יוצאים עלים מהשורשים".

